

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
OLY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“TASDIQLAYMAN”

Samarqand davlat pedagogika
instituti rektori

Sh.Sh.Negmatova

2025-yil

**09.00.01-ONTOLOGIYA, GNOSEOLOGIYA VA MANTIQ
IXTISOSLIGI BO‘YICHA TAYANCH DOKTORANTURAGA KIRISH
SINOVLARI UCHUN MUTAXASSISLIK FANLARIDAN**

DASTUR VA BAHOLASH MEZONI

Samarqand-2025

TUZUVCHILAR:

J.Ya.Yaxshilikov

Samarqand davlat pedagogika instituti Milliy g'oya va falsafa kafedrasini mudiri, falsafa fanlari doktori, professor.

A.N.Xaydarov

Samarqand davlat pedagogika instituti Milliy g'oya va falsafa kafedrasini dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Dastur Milliy g'oya va falsafa kafedrasining 2025-yil ___-avgustdagi № ___-sonli Kengash yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan.

ANNOTATSIYA

Ontologiya ta'limot sifatida falsafaning borliq to'g'risidagi fundamental tamoyillarini o'rganuvchi soha. Ontologiyada voqeylik va olam nihoyatda keng ma'noda ishlatiladi. Hozirgi zamon tabiatshunosligidagi yutuqlar, bugungi kundagi ontologik qarashlarning kulamini kengaytirib yubordi. Insonning aql orqali erishiladigan borliq narsalar olamining shakl va mohitini yanada chuqurlashtirdi. Nafaqat borliq, balki ma'naviy borliq, ruhiyat, yo'qlik kabi tushunchalar ham ontologiyaning tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Borliq haqidagi ta'limot, falsafaning borliq to'g'risidagi fundamental tamoyillarni o'rganuvchi sohasi. Ontologiya qadimgi yunon falsafasidayoq u yoki bu obyektlarning borlig'i, borliqning o'zi haqidagi ta'limot sifatida ajralib chiqdi. Eski va hozirgi zamon ontologiyasining bir-biridan farqi. Zamonaviy ontologiyadan voqeylik va olam tushunchalarning nihoyatda keng ma'noda ishlatilishi. Borliq haqidagi tasavvurlarning rivojlanish xususiyatlari. Eski ontologiyada borliq, mexanistik, metafizik, materialistik talqin etishda moddiylik bilan aktual mavjudlik bilan va reallik bilan aynanlashtirib qo'yilganligi. Borliq aslida barcha narsa va hodisalarni, ilgari mavud bo'lgan, hozir mavjud bo'lib turgan va kelajakda mavjud bo'lib turadigan realliklarni moddiylik va ma'naviylikni, modda va g'oyani ham o'zida qamrab olishi.

KIRISH

Falsafa fanining dolzarbligi bugungi globallashuv davrida ma'naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolarni xalq etish, xalkimiz ma'naviy me'rosini asrash va yanada yuksaltirish, yoshlarning falsafiy tafakkurini shakllantirish, ongini turli zararli goyalardan saklash, ularni falsafiy bilimlar bilan kurollantirish zarurligi bilan belgilanadi. Modomiki shunday ekan, bugungi kunda falsafani yanada rivojlantirish, yosh avlodni falsafiy dunyoqarash, zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan falsafiy bilimlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va ba'zi mintaqalarda yuzaga kelgan notinoh vaziyat aholi migratsiyasi kuchayishiga sabab bo'lmokda. Bu esa jinoyatchilik, odam savdosi, terrorchilik, ekstremizm, narkotrafik kabi illatlarning xamda o'ta xavfli yukimli kasalliklarning kupayishiga olib kelmoqda"¹.

Falsafiy tafakkurning ijtimoiy-siyosiy asoslari har qanday jamiyat xalqining ijtimoiy ongini o'zgartirishga, uning pirovard maqsadlariga xizmat qilishga qaratilgan.

Bugungi kunda falsafiy tafakkurning yangilanishi nafaqat umumiy ma'naviy muhitning, balki har bir jamiyat a'zosining ijtimoiy qiyofasi, ruhiy dunyosi, maqsad va ehtiyojlarining o'zgarishi hamdir. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganlaridek: "Falsafa barcha fanlarning otasi. Falsafani bilmaydigan odam - meditsina yoki ta'lim, san'at yoki madaniyat sohasi vakili bo'ladimi, bundan qat'iy nazar - hayotning, o'z kasbining ma'no mazmunini yaxshi tushunmaydi. Misol uchun, tarixni tahlil qilish uchun har bir voqea va jarayonga falsafiy qarash, ularni umumlashtirgan holda zarur xulosalar chiqara olish kerak. Shu bois tarixchi bo'lish uchun falsafiy tafakkur qobiliyatigaega bo'lish darkor"². Shundagina inson buyuk allomalar orzu qilgan fozil odamlarning komil fazilatlarini shakllantirish va takomillashtirishga munosib hissa qo'sha oladi.

Falsafa fani barcha zamonlarda va mamlakatlarda hammu universitetlar va boshqa oliy o'quv yurtlarida o'rganish uchun majburiy amalga olingan fundamental fanlardan biri bo'lgan va shunday bo'lib qolmoqda. Mazkur faning mohiyatini o'rganishimiz jarayonida, uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashimiz va falsafa inson o'zini qurshagan dunyoni va o'z-o'zini anglab yetishida qanday rol o'ynashini tushuna boshlaymiz. Shu bois falsafaga yuqil munosabatni unda ko'tarilgan masalalarning teranroq va to'liqroq talqinini mazkur dastur mazmunida ifodalashga harakat qilindi.

Mazkur dasturning birinchi bo'limida falsafaning mohiyati, rivojlanishining

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тариккиёт йушунини кутъяят билан давом эттириб, янги боскичга кутарамиз. -Т.: «Узбекистон», 2017, -Б.45

² Каримов И.А. Fanlarning insonni bildirish, uningni tashabbus va savohitini ruhbga chikarish - bugungi kunning ustuvor vazifasidir. // Inson, uning huquq va frezhozliklari - oliy kadriyat - Т.: Узбекистон, 2006, -Б.117

asosiy bosqichlari va yoʻnalishi haqidagi masalalarga eʼtibor qaratilgan. Ikkinchi boʻlimda

- borliq falsafasi, falsafada substansiya va materiya muammosi, harakat va rivojlanish, fazo va vaqt, tabiat falsafasi va inson borligʻi muammolari oʻrin olgan. Uchinchi boʻlimda rivojlanish masalalari oʻzaro aloqadorlik va taraqqiyot, falsafa qonun va kategoriyalarining eng umumiy jihatlari yoritish kabi masalalar oʻz ifodasini topgan.

Toʻrtinchi boʻlim bilish falsafasi, hissiy, empirik, nazariy, mantiqiy va intuitiv bilish darajalari, falsafada haqiqat muammosi, nazariya va amaliyotning birligi, metod va metodologiya, axborotlashuvning falsafiy asoslari, tushunish va tushuntirish kabi masalalarni oʻz ichiga qamrab olgan.

Beshinchi boʻlimda ijtimoiy falsafaning muhim muammolari – jamiyat falsafasi, tarix falsafasi, falsafiy antropologiya, faoliyat falsafasi, ijtimoiy prognozlashtirish va globallashtirish falsafiy masalalari yoritildi.

Oltinchi va yettinchi boʻlim bevosita yosh doktorantlarning professionalashuvi bilan bogʻliq masalalar xususan fan falsafasining paydo boʻlishi va rivojlanish bosqichlari va ilmiy tadqiqotni amalga oshirish bilan bogʻliq masalalarning yoritilishiga karatilgan.

Sakkizinchi boʻlim logika fanining asosiy tushunchalari va tamoyillari bilan bogʻliq masalalarni, shuningdek, mantiq ilmining rivojlanish bosqichlariga oid masalalarni qamrab oladi.

Dasturda falsafiy muammolarga yangicha falsafiy tafakkur nuqtai nazaridan yondashildi, nazariya va amaliyot uygʻunligiga alohida eʼtibor qaratildi.

Dasturning maqsadi – zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan falsafiy bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda oʻz-oʻzini anglash va analitik fikrlash koʻnikmasi va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Dasturning vazifalari:

- falsafiy bilimlar, qonunlar va kategoriyalarni oʻrganish orqali hayotda oʻz oʻrnatish;

- oʻzining eng oliy maqsadiga erishish yoʻlida maqsadli faoliyat olib borish;

- jamiyat hayotidagi ijtimoiy jarayonlarga falsafiy tafakkur nuqtai nazaridan yondashish, voqealarga shaxsiy, ijodiy tanqidiy baho berish;

- oʻz-oʻzini maʼnaviy ahloqiy tarbiyalash;

jamiyatni demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonida faol ishtirok etish hissini tarbiyalash.

1-BO'LIM. FALSAFIY TAFAKKUR SHAKLLANISHINING MEZONLARI ENG QADIMGI FALSAFIY QARASHLAR DINAMIKASI

Sharq – jahon sivilizatsiyasining ilk markazlaridan biridir. Qadimgi Misr, Shumer, Akkad va Bobilda vujudga kelgan ilk yozma falsafiy yodgorliklar. Tabiat xodislari va inson mohiyati to'g'risidagi dastlabki falsafiy bilimlar. Qadimgi Shumer yozuvlarida tangriga e'tiqod g'oyasi. Qadimgi Misr va Bobilda astronomik, matematik, geometrik fanlar kurtaklarining paydo bo'lishi. Qadimgi Misr sivilizatsiyasini o'rganish manbalari. Qadimgi Misr sivilizatsiyasining asosiy yutuqlari. Germes Xudosiga qadimgi Misr, Ellin va Rimdagi munosabat. Tot qadimgi Misr va donishmandlik va yozuv kitobi. Germesning funksiyalari.

Tabiat kuchlari haqidagi mifologik tasavvurlar va falsafiy fikrlar. Markaziy Osiyodagi qadimgi falsafiy qarashlar: suv, olov, tuproq va havoga e'tiqodlarning shakllanishi (Jaytun madaniyati m.a. 4 ming y.)

Markaziy Osiyoda ilk falsafiy g'oyalar. Afsona, doston singari xalq og'zaki ijodi va yozma yodgorliklaridagi falsafiy g'oyalar. «Avesto» - Zardushtiylarning - muqaddas manbasi uning yozilishi va mazmuni. Qadimiy, turkiy yozuvlardagi falsafiy va axloqiy g'oyalar. Markaziy Osiyoda budda falsafasi va uning Xitoy va Hindistonga yoyilishi. Manixeylik va mazdakiylik, ta'limotlarining g'oyaviy mazmuni.

Mifologiya va qadimgi madaniyat shakli. Mif dastlabki dunyoqarash shakli. Mifologiyaning antropomorfizm, obrazlilik, sinkretik, genetik, simvolli xarakteri. Mifning asosiy guruhlari va dunyoning mifologik manzarasi.

Naturfalsafa va sofistlar. Tabiatning stixiyali talqini, sababiyat g'oyasi, Qadimgi Yunon falsafasi. Tafakkurning rutsionllashuvi. Pifagorchilar eleatlar, Empedokl va Anaksagor plyuralizmi. Atomistika. Sofistika va sofistlar. Platon davlat xaqida.

Qadimgi Xitoy, Hindiston va Markaziy Osiyoda ilk falsafiy qarashlarning shakllanishi.

Dunyoqarash tushunchasi va uning asosiy shakllari. Dunyoqarashning intellektual, emotsional va ruhiy asoslari. Dunyoqarashning tuzilishi: dunyoni sezish, dunyoni idrok etish, dunyoni tushunish. Dunyoqarashning shakllanishiga ijtimoiy muhitning tasiri. Dunyoqarashning tarixiy shakllari: mif, din, falsafa, fan. Mifologiyaning o'ziga xos xususiyatlari. Dinning asosiy funksiyalari. Dinning psixologik, gnoseologik, ijtimoiy va siyosiy ildizlari. Diniy e'tiqodning tarixiy shakllari: (feteshizm, animizm, totemizm, magiya). Falsafiy dunyoqarash va uning nazariy va amaliy asoslari. Dogmatizm va skeptizm dunyoqarashning ikki yo'nalishi. Etnik dunyoqarashning mohiyati. Fan dunyoqarash shakli. Falsafa va fanning mutanosibligi va farqi.

FALSAFANING PREDMETI, MAZMUNI VA JAMIYATDAGI ROLI

Falsafa fanining kelib chiqishi. Falsafa shakllanishining asosiy bosqichlari. Dunyoni falsafiy idrok etishning o'ziga xos xususiyatlari. Falsafaning predmeti va

uning o'zgaruvchan xarakteri. Falsafiy bilimning tuzilishi. Falsafaning yangi sohalari. Falsafaning asosiy masalalari. Falsafani siyosiyashtirishning oqibatlari. Falsafada shubhaning o'rni. Falsafaning funksiyalari. Falsafaning jamiyatdagi roli yoki amaliy falsafa. Falsafaning ijodiy va dunyoviy xarakteri.

Falsafa madaniyatlar tizimida. Falsafa va san'atning o'zaro aloqasi va farqi. Badiiy asarning falsafiy mohiyati. Obyektiv reallikning badiiy obrazlardagi ifodasi. Falsafa va dinning o'zaro aloqasi va farqi. Diniy bilimning o'ziga xos xususiyatlari. Tafakkur madaniyati va falsafiy tafakkur madaniyati haqida.

2-BO'LIM. BORLIQ VA RIVOJLANISH FALSAFASI.

ONTOLOGIYA – BORLIQ HAQIDAGI FAN

Borliq falsafasining predmeti. Ontologiya tushunchasi. Borliq kategoriyasi. Falsafa tarixida borliq muammosi. Borliq masalasida falsafa va din sintezi. Noklassik falsafada borliq muammosi. Borliq va mavjudlik. Borliq tushunchasining etimologiyasi. Boriq va yo'qlik dialektikasi. Borliqning shakllari: tabiat borlig'ini falsafiy tushunish. Inson borlig'ining o'ziga xos xususiyatlari. Manaviy borliq: individuallashtirilgan va obektivlashtirilgan borliq. Ijtimoiy borliq. Olamning paydo bo'lishi va evolyusiyasi. Yer tarixi. Insonning paydo bo'lishi va evolyusiyasi. Birlamchi va ikkilamchi tabiatning o'zaro mushtarakligi. Tirik tabiat yoki hayotning paydo bo'lishi. Hayotning paydo bo'lishi haqidagi falsafiy optimizm. Jonli narsaning jonsiz narsaga bog'liqligi. Jonli narsalarning o'ziga xos xususiyatlari.

Substansiya muammosi. Substansiya va substrat tushunchasi. Substansiya va aksidensiya. Falsafa tarixida substansiyaga monistik, dualistik, plyuralistik yondashuvlar. Materialistik va idealistik monizm. Materiya tushunchasi va uning funksiyalari. Materiyaning tashkil topish darajalari: mikro-makro-mega olamining tavsifi.

Dunyoning fazo va vaqtdagi cheksizligi. Intensiv va ekstensiv, aktual va potensial cheksizlik. I.Kantning kosmologik antinomiyalari va ularning hozirgi talqini. Olamning cheksizligi g'oyasining falsafiy asoslari. Relyativistik kosmologiyada olamning cheksizligi muammosi. Olamning kosmologik modellari. Geotsentrik va nogeotsentrik moddiy tizimlar. Kengayuvchi olam gipotezisi.

Fazo va vaqt borliqning fundamental shakllari. Fazo va vaqtning substansial, relyatsion, dinamik va statistik konsepsiyalari. Borliqning turli darajalaridagi (jonsiz va jonli tabiatda, jamiyatda) fazo va vaqtning o'ziga xos xususiyatlari. Mikrodunyo, makrodunyo va megadunyoda fazo va vaqt. Fazo va vaqtning metrik va topologik xususiyatlari.

Falsafa tarixi va tabiatshunoslikda fazo va vaqtga nisbatan yondashuvlarning rivojlanishi. Ijtimoiy fazo va ijtimoiy vaqt. Tarix vaqti ijtimoiy vaqtning oliy darajasi. Davrning ruhi va ijtimoiy vaqt uyg'unligi.

Hurakat tushunchasi. Materiya va harakat birligi. Qadimgi dunyo falsafasi harakat va sokinlik haqida. Geraklning abadiy harakat va rivojlanish g'oyalari.

Platon, Aristotel va Ibn Sinoning harakat mavjudligi haqidagi g'oyalari. Zenonning harakatni inkor etuvchi aporiyalari.

“Materiya harakatining shakli” tushunchasi. Materiya harakati shakllari klassifikatsiyasi. Materiya harakat shakllarining sifatii xususiyatlari va o'zaro aloqasi. Harakatning ma'navii shakli haqida. Ong – ma'navii harakat shakli sifatida.

Tabiat tushunchasi. Tabiat tushunchasining keng va tor ma'nosi. Falsafa tarixida tabiatga munosabat. Geografik muhit va geografik muhit predmetlari tushunchasi. Geografik maktablar. Geografik determinizm, ijtimoiy determinizm, geosiyosat. Tabiiy qonunlar konsepsiyasi. Ekologik ong va invayromentalizm tushunchasi.

Biosferaning rivojlanishi haqida. Inson biosfera rivojlanishining zarurii bosqichi. Ekodinamikani global, mitaqavii va mahallii miqyoslarda rivojlantirish. Ekodinamikaning ayrim usullari. Sun'ii ehtiyojlarni qondirishga qaratigan xo'jalik faoliyati. Gen injeneriyasi va uning ijtimoiy ma'navii oqibatlari.

Noosfera – insoniyat geologik kuch sifatida. Noosfera – dunyo va koinot rivojlanishidagi evolyusion sakrash. Uni anglashda gumanizmga asoslangan ilmiy tafakkurning ahamiyati.

O'ZARO ALOQADORLIK VA RIVOJLANISH HAQIDAGI TA'LIMOT

Rivojlanayotgan dunyoning yaxlit nazariy obrazini yaratishning zarurligi. Dialektikaning tarixii shakllari va xususiyatlari: stixiyali dialektika; idealistik dialektika; materialistik dialektika; klassik dialektika; ob'ektiv va subyektiv dialektika; noklassik dialektika. Dialektika va metafizika. Metafizika – olamni falsafii anglash ta'limoti. Dialektikaning asosii tamoyillari: olamning birligi (yaxlitligi), umumii aloqadorliklar, kauzallik (sababiyat), rivojlanish tamoyillari.

Narsa tushunchasining mazmuni. Narsa – o'zini boshqa narsa bilan bog'lovchi ular bilan o'zaro ta'sirga kirishish imkonini beruvchi xossalarning yaxlit majmui. Aloqa tushunchasining mohiyati. Dialektika kategoriyalari borliqning unversal aloqalarini bilish shakli sifatida. Aloqalar tasnifi bir tomonlama va o'zaro aloqalar, to'g'ri va egri aloqalar, bevosita va bilvosita aloqalar, ichki va tashqi aloqalar. Hajmjihatidan umumii, alohida va xususi aloqalar. Mazmun jihatidan genetik, funksional, strukturavii, energetik, moddiy va informatsion aloqalar. Ichki, zarurii, muhim, barqaror, takrorlanuvchi aloqalar. O'zaro aloqa. O'zaro aloqani tushunish – umuman ob'ektni tushunish sifatida. Aloqa uchun asos, munosabat va o'zaro ta'sir tushunchalari. Aloqaning obyektivligi, aloqaning muhimligi, aloqaning zarurii aloqaning barqarorligi, aloqaning umumii, aloqaning nisbiyigi.

BORLIQNING BARQARORLIGI VA O'ZGARUVCHANLIGI MUAMMOSI

Barqarorlik va beqarorlik tushunchalari. O'zgaruvchanlik va turg'unlik, o'zgaruvchanlik va harakat, o'zgarimaslik va barqarorlik (saqlanish, sokinlik,

turg'unlik, muvozanat) tushunchalari. Falsafa tarixida borliqning barqarorligi va beqarorligi haqidagi qarashlar evolyutsiyasi.

Hozirgi zamon fanida borliqning beqarorligi haqidagi bilimlarning ortib borishi. Obyektlarning barqarorligi va beqarorligi dialektikasi. Dunyoning falsafiy manzarasida barqarorlik. Barqarorlik va beqarorlik ijtimoiy madaniy jarayonlar omillari. "Madaniyatlar muloqoti". Axborot – materiyaning joni, uning faol tomoni. Ijtimoiy barqarorlik sharoitida ijod va taraqqiyot.

RIVOJLANISHNING UMUMIY QONUNLARI VA KATEGORIYALARI

Qonun tushunchasining mazmuni. Qonun – tizimining elementlari o'rtasidagi umumiy, takrorlanuvchan, zaruriy, barqaror va invariant aloqa. Qonunning ta'rifi. Voqelik qonunlari. Fan qonunlari. Falsafa qonunlari. Qonunning amal qilish sharoitlari. Bazis qonunlar va lokal qonunlar. Qonuniyatlar – bu qonunning namoyon bo'lish sharti.

Qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi qonuni – rivojlanishning manbai haqidagi qonun. Qarama-qarshiliklarning qarshi harakat (kurash)ga doir munosabati. Ziddiyatlar dialektikasi. Ziddiyatlarning turlari. Asosiy va ikkinchi darajali ziddiyatlar. Ayniyat va tafovut.

Miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishi qonuni – rivojlanishning mexanizmini ko'rsatuvchi qonun. Miqdor va sifat, me'yor va xossa kategoriyalari. Me'yor predmet borlig'ining chegarasi. Sakrash bir sifatdan ikkinchi sifatga aylanish vaqti.

Inkorni inkor qonuni – rivojlanishning yo'nalishini ifodalovchi qonundir. Progressiv, regressiv rivojlanish. Taraqqiyot va inqiroz haqida. Inkor qonunida vorisiylik. Rivojlanishning dinamikasi: paydo bo'lish, o'sish, gullab-yashnash, akmening yuqori cho'qqisi, pasayish, halokat yoki boshqa holatga o'tish. Rivojlanishning orqaga qaytmasligi. Rivojlanish – kompleks o'zgarish.

Kategoriya tushunchasi. Substansional va munosabatdosh kategoriyalar. Yakkalik, xususiylik va umumiylik dialektikasi. Hodisaning atributlari: narsa va jarayon. Mohiyat va mavjudlik. Mazmun va shakl. Mazmun va shaklning dialektikasi. Formalizm. Falsafa tarixida mazmun va shakl kategoriyasiga munosabat. Butun va qism. Qismlar o'rtasida aloqaning hususiyati yaxlitlik. Butunning uch tipi: mexanik butun, uyushgan butun, organik butun. Sistema va element. Struktura va funksiya. Sistema, element, struktura va funksiya kategoriyalari. Sistemaning o'ziga xos xususiyatlari.

Sabab va oqibat. Sababiyat. Falsafa tarixida sabab va oqibat to'g'risida xilma-xil qarashlar. Sababiy bog'lanishlar. Sabablarning turlari. Bahona va shart. Sinergika sababiyat va tasodiflar haqida. Sababiy ketma-ketlik zanjiri. Sabab va oqibat o'rtasidagi dialektik o'zaro aloqa.

Zaruriyat va tasodif. Zaruriyat va tasodif dialektikasi. Ehtimollik va tasodif tushunchalari. Imkoniyat va voqelik. Imkoniyatlarning turlari. Real va formal, abstrakt va konkret imkoniyatlar. Imkoniyatning voqelikka aylanishi bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlarning ikki tipi. Erkinlik va zaruriyat.

3-BO'LIM. GNOSEOLOGIYA.

BILISH NAZARIYASI. BILISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Bilish nazariyasi haqidagi umumiy tushuncha. Bilish nazariyasining predmeti. Bilish falsafiy tahlilning predmeti sifatida. Bilish inson ongida berilgan ob'ektiv reallikning in'ikosi sifatida. Ilmiy bilish, uning mohiyati va tuzilishi. Aniq va aniq bo'lmagan bilimlar munosabati. Bilimlarning asosiy shakllari. Ilmiy bilish dinamikasi. Kundalik va nazariy bilim. Bilishga falsafiy yondashuvning xususiyati. Agnostitsizm va skeptitsizm. Bilish taraqqiyotining umumiy va xususiy qonuniyatlari. Bilishning ichki mantig'i. Hozirgi zamon bilishining xususiyatlari. Bilishga ta'sir qiluvchi obyektiv va subyektiv omillar. Bilish, tajriba va amaliyot. "Hamma hamma narsani biladi, ammo hamma hali tug'ilmagan" (Qobus ibn Vashimgir).

Ijtimoiy gumanitar bilim muammo sifatida. An'anaviy gnoseologiyada tabiiyilmiy bilimlarga munosabat. An'anaviy gnoseologiya abstraksionalari. Bilish faoliyatining qadriyatlariga asoslanganligi. Tabiatshunoslik va jamiyatshunoslikning o'xshash jihatlari va farqlari. Tabiatshunoslikda bilishning o'ziga xos xususiyatlari.

BILISH NAZARIYASI TARAQQIYOTI TARIXI

O'rta asrlar va Uyg'onish davri Yevropa mutafakkirlari ijodida bilish masalalari. O'rta Osiyo va Yaqin Sharqlik faylasuflar bilish nazariyasining xususiyatlari. Al-Kindiyning Sharqona perepatetizmi. Al-Ansoriy gnoseologiyasi. Al-Xorazmiy ta'limotining evristik xarakteri. Farg'oniyning isbotlash uchun fikriy eksperimenti. Imom Buxoriyning haqiqatni aniqlash metodlari. Abu Nasr Forobiyning bilish nazariyasi. Ibn Rushd ta'limotida unversallar muammosi. Beruniy ijodida metod muammosi. Ibn Sinoning bilish nazariyasi va hozirgi zamon. Umar Hayyom bilish va yanglishish haqida. Ulug'bek ta'limotida umumiy va xususiy metodlar.

HISSIY, EMPIRIK, NAZARIY, MANTIQUIY VA INTUITIV BILISH DARAJALARI

Hissiy darajadagi bilim va uning shakllari: sezgi va idrok, xotira, xayol va tasavvur. Empirik bilim va uning shakllari: kuzatish, eksperiment, ilmiy dalillar. Fikrning hissiylikdan ratsionallikka harakati.

Nazariy bilim va uning shakllari: ilmiy muammo, muammo va masala. Muammoli vaziyatning bilish jarayonidagi roli, gipoteza, tamoyillar, kategoriyalar, paradigmlar.

Tafakkur va uning mohiyati. Tafakkur va borliqning birligi. Tafakkurning asosiyshakllari: tushuncha, mulohaza, xulosa.

Hissiy empirik va ratsional bilish birligi. Bilishning empirik va nazariy darajalarini farqlash mezonlari.

Intuitsiya va ijod. Falsafa tarixida intuitsiyaga munosabat. Intuitsiyaning bilishdagi roli.

HAQIQAT MUAMMOSI

Haqiqat tushunchasi. Haqiqatning falsafiy asoslari. Haqiqatning asosiy shakllari. Haqiqat va adashish, yolg'on va dezinformatsiya (chalg'ituvchi axborot). Haqiqatni amaliy tekshirish yo'llarini izlash. Amaliyot – haqiqat mezon. Haqiqatning ziddiyatli xarakteri. Obyektiv haqiqat. Nisbiy haqiqat. Haqiqatning konkretligi masalasi. Haqiqat – subyektivobrazining obyektiv mazmuni. Obyektiv haqiqat va uni baholash o'rtasidagi munosabat.

Bilimlarning haqiqiyiligi va amaliyot mezonini baholash. Relyatizm va dogmatizm haqiqatni bilish haqida. Haqiqatni bilishda dalillarning roli. Hozirgi zamon fanida dalillarning gnoseologik roli va uning bilimlar bilan birligi. Haqiqatni bilishda isbotlash va rad etishning o'rni.

Haqiqatni bilishda nazariya va amaliyotning birligi. Ilmiy nazariyalar rivojii muammosi. Nazariy bilimlar muammosi dialektikasi. Nazariya taraqqiyotining asosiy sabablari (tashqi va ichki). Nazariy bilimlarning bir biridan farqi va birligi.

Ilmiy bilishda nazariy asoslash muammosi. Nazariya va amaliy dalillarning ziddiyati. Nazariyani formal-matqiqiy asoslash darajasi.

Nazariya va amaliyot aloqadorligi va shartlilik muammosi. Ilmiy nazariyani formallashtirish. Fundamental, amaliy va nazariy bilimlarning aloqadorligi. Nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning o'ziga xos xususiyatlari. Klassik tabiatshunoslik fanlarida rivojlanish muammosi.

4-BO'LIM. FAN FALSAFASI

EPISTEMOLOGIYA TAFAKKUR MEZONI

Epistemologiya – bilish jarayonini o'rganuvchi izchil gnoseologiya. Epistemologiya – bilish, hayot va madaniyatni o'zida mujassamlashtirgan narsalar va hodisalarni o'rganuvchi fan.

Epistemologiyaning yangilanish jarayonida ilmiy bilimning *“alohida epistemologik maqomi”* haqidagi ta'savvurlarning shakllanishi. XX asr epistemologiyasi turlari. Epistemologiyaning evolyusion, genetik, naturallashgan, gipotetik-deduktiv, kumulyativ, antropologik, tarixiy-evolyusion modellari. Gnoseologiya, epistemologiya va metodologiyaning o'zaro nisbati. Hozirgi zamon gnoseologiyasida subyekt va obyektning mustaqil mavjudligining tan olinishi.

Metodologiyaning maqsadi. Metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish tamoyillari va usullari tizimi.

FAN FALSAFASINING PREDMETI

Fan falsafasining obrazini yaratishda g'arb va milliy falsafa yo'nalishi sifatidagi fan falsafasi yoki tarix falsafasi. Fan sifatidagi fan falsafasi fani. *“Analitik epistemologiya fan falsafasining o'zi.* Fan sifatidagi fan falsafasida falsafiy konsepsiyalar hamda g'arb falsafasining zamonaviy yo'nalishi sifatidagi fan falsafasi doirasida o'tkazilgan nazariy tadqiqotlarning ta'siri. Ko'tarilgan mavzuni konkretlashtirish va mazmunan mufussallashtirishning hozirgi zamon fan falsafasiga xosligi. Fan falsafasining tabiatshunoslik yoki ijtimoiy - gumanitar fanlarni o'rganishidan qat'iy nazar, tarixiy, ijtimoiy – madaniy bilim maqomiga

egaligi. Fan falsafasining fanshunoslik sohalari bilan o'zaro nisbati. *Fan sotsiologiyasi*. *Fanshunoslik* - fanlar rivojlanishi va faoliyatining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi fan. *Fan falsafasining bosh muammosi* – ilmiy bilimlarning o'sishi muammosi. Fan falsafasi muammolarining asosiy tarmoqlari. Fan falsafasining tabiati haqidagi tasavvurlar tipologiyasi. Fan falsafasining ssientistik va antissientistik yo'nalishlari. Fan falsafasining ssientistik yo'nalishi. Fan falsafasining K.Xyubner, T.Rozzak va P.Feyerabend nomlari bilan bog'liq antissientistik yo'nalishi. Fan falsafasi bilan ilmiy bilimni metodik tahlil qilish vazifalari. Fan falsafasining tabiati haqidagi tipologiyasi. Fan falsafasi ilmiy nazariyalarga muvofiq va ularga asoslanuvchi dunyoqarash. Fan falsafasi fan tushunchalari vanazariyalarini eksplikatsiya qilishning nazariy usuli.

Fan falsafasi doirasida qo'llaniladigan metodlar va prinsiplarning unversalligi muammosi. An'anaviy fan falsafasining o'rini *kognitiv fan sotsiologiyasi* egallashi haqidagi g'oyalar.

DUNYONING ILMIY MANZARASI VA UNING EVOLYUSIYASI

Dunyoning ilmiy manzarasi tuzilishi. *Tizimlilik* dunyoning ilmiy manzarasining xususiyatlaridan biri. Dunyoning ilmiy manzarasining *paradigmal* xususiyati. Dunyo ilmiy manzarasining birlashtiruvchi *normativ*, *psixologik* funksiyalari. Dunyoning hozirgi ilmiy manzarasi evolyusiyasi. Dunyoning klassik ilmiy manzarasida haqiqiy bilimga ega bo'lish imtiyozi. Dunyoning klassik ilmiy manzarasida «ontos» masalasi. Dunyoning noklassik ilmiy manzarasida termodinamikaning boshlang'ich nazariyalari. Dunyoning hozirgi zamon postnoklassik manzarasida ijtimoiy tuzilmalarni tahlildan o'tkazish ochiq chiziqsiz tizimlarni tadqiq qilishi. Postnoklassik metodologiyada bifurkatsiya, fluktuatsiya, tartibsizlik, dissipatsiya, g'alati attraktorlar, chiziqsizlik singari tushunchalar. Sinergetika – o'z-o'zini tashkil etish nazariyasi. Xaosning eng oddiy turi – «kichik o'lchamli kaos». Turbulent rejimda vaqt va fazo ko'rsatkichlari. Tartib va kaos tushunchalarini ijtimoiylashtirish oqibatlari.

Olamning relyativistik konsepsiyasi. Kosmologiya rivojlanishining hozirgi bosqichi relyativistik kosmologiyaning ustuvorligi. Hozirgi «ko'p sonli dunyolar» konsepsiyalari.

FAN FALSAFASI VUJUDGA KELISHINING BIRINCHI BOSQICHI

Fan falsafasining g'arb falsafasi yo'nalishi sifatidagi obrazi. Fan falsafasi mustaqil yo'nalish sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida ilk pozitivistlar faoliyatida. Fanning rivojlanishi xususidagi ikki qarama-arshi mantiqiy-konseptual sxemalar. Kumulyativ model bilish jarayonini muttasil boyitib boruvchi va haqiqatning universal vamavhum, idealiga uzluksiz yaqinlashuvchi jarayon sifatida. Kumulyativ model fan rivojlanishining bevosita obykti haqida. Fan rivojlanishining antikumulyativda modeli me'yorlar, qonunlar va andozalarni, bilimlar tizimlarini butunlay o'zgartirishi.

Pozitivizm da fan erishgan yutuqlarning madh etilishi. XIX asr mobaynida ko'pgina fanlar o'z rivojlanish jarayonining cho'qqisiga ko'tariladilar va undan

oshadilar. Pozitivizmning dasturilamal darajasiga ko'tarilgan umumiy talablar.

Jon Styuart Mill pozitivizm asoschisi. Millning hissiyot, tafakkur va ongning holatlari haqidagi mulohazalari.

Ogyust Kont «Pozitiv (ijobiy) fan» konsepsiyasining asoschisi. Kontning «Pozitiv falsafa ruhi» asarida «pozitiv» tushunchasining besh xil ma'nosi. Kont e'lon qilgan yangicha tipdagi falsafa. Kont inson donishmandligining obyektiv asosi haqida.

G.Spenser konsepsiyasida tadrijiy, yassi evolyusionizm va *evolyusion taraqqiyot* g'oyasi O'sib boruvchi strukturaviylik g'oyasi Spenser konsepsiyasining asosi.

FAN FALSAFASI RIVOJLANISHINING IKKINCHI BOSQICHI

XX asr birinchi choragi fan falsafasi rivojlanish jarayonining ikkinchi bosqichi. Jyul Anri Puankare Fan falsafasi ikkinchi bosqichining yetakchi namoyandalaridan biri. Anri Puankare konvensializm konsepsiyasining asoschisi. Konvensializm (lot. "conventio" – "kelishuv" so'zidan) – olimlar o'rtasidagi kelishuv (konvensiya)ni ilmiy nazariyalar asosi sifatida e'lon qiluvchi yo'nalish. Fanning «ayrim asosiy negizlari» konvensiyalar, shartliqabul qilingan kelishuvlar sifatida tushunilishi. Yevklid, Lobachevskiy va Riman geometriyalari aksiomalarining turli sistemalari konvensializm paydo bo'lishiga zamin yaratgan ilmiy asoslar.

Konvensializmga eltuvchi intellektual yo'l. Konvensializm ta'limoti Nyuton mexanikasi qonunlari tildagi kelishuvlar hisoblanishi.

A.Puankare obyektivlik muammosini konvensializm ta'limoti yordamida hal qilishi. Konvensializm antropologizm sari yo'l. Olimning intuitsiyasi ilmiy kashfiyotning engmuhim vositasi sifatida. xossalari bilan cheklanadi.

Konvensializm fanni talqin qilishning muayyan metodologik konsepsiyasi sifatida. Mo'tadil konvensializm ta'limoti. Nazariyalarning qiyosiy emasligi haqidagi tezis konvensializmning bevosita mahsuli.

Max psixofizikasi. «Sezgilar tahlili va fizik hodisalarning ruhiy hodisalarga munosabati» kitobida Max sezgining tabiatini haqida. Sezgilar – barcha jismoniy va ruhiy kechinmalarning umumiy elementlari. E.Max fanning maqsadi haqida. Max bilish jarayoni muhitga progressiv moslashish jarayoni haqida.

Dyuem (Dyugem) epistemologiyadagi ikki an'anani taqqoslash haqida. Induktivistik metodologiya.

FAN FALSAFASI EVOLYUSIYASINING UCHINCHI DAVRI.

Til bilishning neytral vositasi sifatida. Lingvistik burilish Vena to'garagining metodologik dasturi M.Shlik pozitsiyasi Vena to'garagining namoyondalari.(M.Shlik, Neyrat, Gendel, Feykl, Reyxenbax, Frank, Ayer, Nagel,Karnap). R.Karnapning ilmiy bilish dinamikasi modeli.

Bayonli takliflar ilmiy tadqiqotlarning boshlang'ich manbai sifatida. O.Karnap fan falsafasining faoliyati haqida. G.Reyxenbax, O.Neyrat - Vena to'garagining faol ishtirokchilari. Nazariyotchi K.Gempelning dilemmasi va Gedel qarashlarining to'laqonli emasli haqidagi nazariyasi.

Tushuntirishning tahlili. Ilmiy tushunchalarning elementlari. Sababiy va ehtimolli tushuntirish. Til belgisi reallik sifatida Tajribani sinxronli va diaxronli yetkazish usullari. Til olami. Fan tili. Ilmiy nazariya tilining tasnifi. Belgi va ahamiyat. Til va tafakkurning o'zaro aloqadorligi. Tilning paydo bo'lish gipotezasi. Til borlig'i.

TANQIDIYLIK VA RATSIONALIZMNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

(K.Popper). Ilmiy faoliyat normalarining relyativligi. (Mayk Polani) Tanqidiy ratsionalizm. Fanning demarkatsiyasi (chegaralash) muammosi. Verifikatsiyaning muqobili- falsifikatsiya. Fallibilizm tamoyili. Umumiy ma'nodagi tanqidiylik. Ratsionallik tanqidiylikning tavsifi sifatida. Epistemologiya va ijtimoiy falsafaning o'zaro aloqadorligi. I.Lakatosning fallibilizmga bahosi. Ratsionallikdagi cheklanganlik. K.Popper uch olam haqida. Epistemologiyaning avtonomiyasi.

M.Polanining shaxsiy bilim konsepsiyasi. Yolg'on ilmiy bilimni bartaraf qilish. Epistemologiyaning antropologik asoslari. Perifiy (noaniq) bilim. Tafakkur va nutqning o'zaro mutanosibli. Noaniq va chigal tushunish sohalari.

EVOLYUSION EPISTEMOLOGIYA VA EVOLYUSION DASTUR.TARIXIY EVOLYUSION YO'NALISH.

Evolyusion epistemologiyaning ikki ma'nosi. Evolyusion bilish nazariyasi va evolyusion fan nazariyasining farqi. Konrad Lorensning bioepistemologiyasi. Jan Pijae va genetik epistemologiya nazariyasi.

Gerxard Follmer gipotetik realizm postulatalari haqida. Stiven Tulminning evolyusion dasturi. Tushunchalarning mohiyati haqida o'zgaruvchanlik muammosi. Intellektual tashabbus. Fan intellektual yo'nalishlarning majmui va professional institut. Ilmiy jamoatchilik ilmiy ratsionalizmning yetakchilari.

Fan ilmiy jamoatchilikning faoliyati. Ilmiy jamoatchilik tushunchasi. Normal fan va ilmiy revolyusiya. T.Kun paradigma va uning strukturasi haqida.

Normal fanning progressi. Ilmiy revolyusiyaning belgilari (Simptomlari) Ilmiymaktablar – ilmiy jamoalar va epistemologik jamoatchilik.

5-BO'LIM. ILMIY TADQIQOT METODOLOGIYASI.

FAN IJTIMOIIY-MADANIY HODISA

Fan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida bilim, faoliyat va ijtimoiy institut. Fan tarixiga oid yondoshuvlar: prezentizm va antikvarizm, internalizm va eksternalizm, ssientizm va antissientizm. Fan tarixi taraqqiyotining asosiy modellari. Fanning funksiyalari: madaniy funksiyasining o'ziga xos xususiyatlari. Fanning ijtimoiy tartibgasolish funksiyasi. Bevosita bunyodkor kuch sifatidagi fanda neytrallik va ijtimoiy buyurtmaning namoyon bo'lishi. Fan siyosat vositasi. Fanning ijtimoiy kuch funksiyasi. Haqiqiy bilimni yaratish funksiyasi. Mafkuraning fanga munosabati va uning modellari: qoralash; befarqlik; rahnamolik va ekspluatatsiya qilish. Fanning mikrokonteksti va makrokonteksti.

Fan taraqqiyotining asosiy omillari: institutsional, intellektual, falsafiy, diniy va estetik omillar. Fanni belgilovchi ijtimoiy-psixologik omillar. Fanlarning diffirensiatsiya va integratsiyasi. Fanning ijtimoiy madaniy mo'ljallari.

Fan bilishning maxsus shakli. Fanlar tasnifiga oid qarashlar tarixi. Nomotetik va ideografik metodlar Dinamik va statik qonuniyatlar Fan ilmiylik mezonlarining tarixiyli. Ilmiylik mezonlarining tasnifi. Bilish me'yorlari va ideallari, dunyoning ilmiy manzarasi. Ilmiy bilimga nisbatan analitik va sintetik yondoshuv. Analitik bilim tafsilotlari. Sintetik bilimda yangi mazmunning yaratilishi. Fandagi izchillik, ishonchlilik, asoslilik, isbotlilik. Ijtimoiy-tarixiy amaliyot haqiqatning universal mezoni. Ijtimoiy, texnikaviy, tabiiy, fundamental, amaliy, nazariy va eksperimental fanlarning o'zaro aloqasi va farqi. Sababiyat va qonuniylik fanning barcha jabhalarida hukm suruvchi fundamental konstanta.

ILMIY TADQIQOTNING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Ilmiy tadqiqotning boshqa ijod shakllari bilan aloqadorligi. Ilmiy tadqiqotning xossalari. Texnikaviy tadqiqot. Texnik ijod jarayonining ixtirochilik, loyihalashtirishda namoyon bo'lishi. Texnikaviy ijodning ratsional va utilitar xususiyati.

Badiiy ijod bilan bog'liq ilmiy tadqiqot. Badiiy ijod ijtimoiy ongning maxsus shakli. Pedagogik tadqiqot. Improvizatsiya pedagogik tadqiqotning ko'rinishi. Pedagogik ijodning xususiy ko'rinishi. Hamkorlikdagi tadqiqot. Zamonaviy ilmiy tadqiqot konsepsiyalari.

Ilmiy tadqiqotda intuitsiyaning roli. Intuitiv bilish darajasi. Intuitsiya – haqiqatni mantiqiy dalillar yordamisiz, bevosita anglab yetish qobiliyati. Intuitsiya bevosita bilim, sezgi a'zolari orqali bilish shakli, Intuitiv bilimning ilmiy tadqiqot faoliyatidagi roli.

Intellektual intuitsiya haqidagi ta'limot. XX asr boshida har xil maktablar: Gusserlning fenomenologik intuitsiyasi, Bergsonning intuitivizmi. Freyding ong osti intuitsiyasi. Intuitsiyaning ilmiy tadqiqot jarayoniga ta'siri.

ILMIY TADQIQOTDA INNOVATSIYA VA NOVATSIYALAR

Innovatsiya tushunchasi va uning tahlili. Ilmiy-ijodiy faoliyatdagi innovatsiyalar. "Kashfiyot", "ixtiro" tushunchalarining innovatsion xarakteri. Ixtiro- kashfiyot va innovatsiya o'rtasidagi o'ziga xos "oraliq" holat. Ixtiro muayyan kashfiyot doirasida sodir bo'luvchi innovatsion daraja. Kashfiyot va ixtirolar ijodiy faoliyat natijasi. Insoniyat tarixidagi eng buyuk kashfiyotlar va ixtirolar tasnifi. Innovatsiya yangi ilmiy texnik yutuqlardan samarali foydalanish vositasi. Novatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari. Novatsiya yangi ilmiy g'oyadagi «eskilik» elementi. Ilmiy-ijodiy faoliyatda innovatsiya va novatsiyalarning o'rni masalasiga oid ilmiy-nazariy xulosalar.

ASOSIY METODOLOGIK YONDASHUVLAR VA TAMOYILLAR

Metod, metodologiya va metodika tushunchalari. Metodlarning tasnifi:

umumilmiy tadqiqot metodlari, xususiy ilmiy metodlar, umumiy mantiqiy metodlar, fan metodlari, empirik tadqiqot metodlari, nazariy tadqiqot metodlari. fanlararo tadqiqot metodlari. Ijtimoiy gumanitar fanlar metodlarining o'ziga xos xususiyatlari. Hozirgi zamon metodologiyasi: kumatoid, keys stadis, abduksiya. Evristika yangi metodologik tamoyil. Metodologik tamoyillar. Muvofiqlik tamoyili. To'ldiruvchanlik tamoyili. Sistemali yondashuv. Modellashtirish tamoyili va o'xshatish metodi Tarixiylik tamoyili. Metayaxlit xossalar – Ad-hoc yaxlit xossalar.

ILMIY TADQIQOTNING TIPLARI

Ilmiy tadqiqot tiplarining tasnifi. Fundamental tadqiqotlar. Fundamental tadqiqotlarda voqelik hodisalari va qonunlari haqida yangi bilim olish imkoniyati. Fundamental tadqiqotlarning ikki turi: erkin va aniq maqsadga qaratilgan tadqiqotlar. Amaliy tadqiqotlar. Amaliy tadqiqotlarning o'ziga xos xususiyati. Amaliy tadqiqotlarni moliyalashtirish imkoniyati. Fan va ishlab chiqarish aloqadorligi. Ilmiy tadqiqot faoliyatida vorisiylik va novatorlik. Innovatsion tadqiqotlar. Ilmiy tadqiqot tiplarining o'zaro aloqadorligi va farqi.

ILMIY TADQIQOT METODLARIGA AXBOROT VA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING TA'SIRI.

Axborot, ma'lumot va bilim uyg'unligi. Ilmiy tadqiqot jarayonida bilimlar hajmining o'sishi. Ilmiy bilimning informativligi. Ijtimoiy axborot. Ijtimoiy axborotni o'zlashtirishning ahamiyati. Ilmiy axborot - ijtimoiy axborotning bilish faoliyatida foydalaniladigan alohida turi. Informatika. Axborotlashgan jamiyati konsepsiyasi. Texnologiya va texnikani o'zlashtirishning ilmiy tadqiqot faoliyatiga ijobiya'ta'siri.

Ilmiy tadqiqot usullari va vositalari. Fanlar tutashgan joyda ilmiy bilimning integral sohasi. Informatika ilmiy bilimning o'ziga xos sohasi.

TUSHUNISH VA TUSHUNTIRISH

Tushunish va uning bilish bilan o'zaro munosabati. Hozirgi adabiyotlarda tushunishturlari, tiplari va darajalari. Germenevtik doira. Tushunish, tavsiflash, tushuntirish va talqin qilish. «Ma'no» tushunchasining talqini. Semiotika (yunon. belgi, alomat) – belgilar va belgili tizimlarning xossalarini o'rganuvchi fan. Simvol (yunon. – ramz, shartli belgi) – bu: 1) fanda (mantiq, matematika va b.) belgi; 2) san'atda – ilohiy obrazning uni anglash, ifodalash yoki muayyan badiiy obraz nuqta'i nazaridan tavsifi. Ijtimoiy bilishda dialog.

Ilmiy tushuntirishning deduktiv-nomologik modeli. Teleologik yoki intensional tushuntirish. Tushuntirish va tushunishning o'zaro nisbati. Tushunish ma'naviy madaniyatning moddiylashtirilgan ifodasi.

OLIMNING SOTSIAL MAS'ULIYATI

XXI asr fanining obrazi. Fan muayyan odamlar – olimlar tomonidan amalga oshiriluvchi faoliyat turi. Olim faoliyati yo'nalishlari.

Hozirgi zamon olimining muassasa va mafkuraga munosabati. Olim portretida

haqiqatni hamma narsadan ustun qo'yish tamoyilinnig ustUvorligi. Bilim – hayotning oliy in'omi, haqiqat har qanday e'tiqodlar, mafkuralar va jamoatchilik fikridan muhim ekanligi. Olimning vazifasi haqiqatni targ'ib qilish. Olimlarning uchrashuvlari va muloqotini ta'minlash shakllari. Muloqotning eng qulay va keng tarqalgan yo'li – olimlarning ilmiy asarlarini e'lon qilish. Olimning intuitsiyaga tayanishi va bu bilan o'zining oqilonalik chegarasidan chetga chiqishi. Professionalashuv va ixtisoslashuv jarayonlarining kuchayishi. J.Xolton A.Eynshteyn olimni harakatlantiruvchi omillar haqida. Olimning tadqiqot ob'ekti yaxlit va to'laqonli ekanligiga ishonchi.

Olimning mehnati va konsensus, ya'ni murosaga kelish muammosi. Konsensusga erishishning darajalari: paradigma darajasi; ilmiy tadqiqot dasturi darajasi; maktablar va yo'nalishlar darajasi; individual qarorlar va kelishuvlar darajasi.

F.Frank olimning mehnati haqida. Hozirgi zamon olimining portretiga Maks Veber taklif qilgan chizgilari. Ilmiy elita va intellektuallar ilmiy muhitning alohida tipi. Ilmiy elita va intellektuallar – intellektual mulk bunyodkorlari. Superintellektual elita - Nobel mukofoti sohiblari.

Intellektual elita tipologiyasi. Prometeylar –yangi tushunchalar, nazariyalar, yangi fikrlash uslublarining bunyodkorlari. Sintetiklar umumlashtiruvchi xususiyatga ega kashfiyotlar qilishga moyillar guruhi. Intellektual elita faolligining ikki davri. Intellektual elita – ziyolilarning tug'ma emas, balki funktsional tipi. Intellektual elitaning ontopsixologiyasi.

Ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi va uning zaruriyati. Olimning ijtimoiy mas'uliyati insoniyatning tur sifatida saqlab qolishning bosh omili. Olim ijtimoiy mas'uliyatining uch jihati. Professional va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligi. Konformizm yo'li. Olimning mehnati va konsensus. Konsensusga erishish darajalari, Koinot va tabiatning azaliy muammolari. Olimlarning uchrashuvlari va muloqotini ta'minlash shakllari. Oqilona qobiliyatlarning haddan ortiq rivojlanishi. Fan tarixchilari professionalashuv jarayoni. XX asr fanida havaskorlar va diletantlarning o'mi.

6-BO'LIM. MANTIQ.

MANTIQ FANINING PREDMETI VA AHAMIYATI

Tafakkur — mantiq ilmining o'rganish ob'ekti. Tafakkurning asosiy xususiyatlari. Tafakkurni o'rganishga turli xil yondashishlar. *Tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari* haqida tushuncha. Tafakkur shakli (mantiqiy shakl) tushunchasi. Fikrning aniq mazmuni va mantiqiy shakli, ularning nisbiy mustaqilligi va o'zaro aloqasi. Tafakkur qonuni (mantiq qonuni) tushunchasi. Tafakkur qonuni-fikrlar (fikrlash unsurlari) o'rtasidagi zaruriy aloqa. Tafakkur qonunlari to'g'ri fikr yuritishning muhim tamoyillari sifatida. Fikrning chinligi (xaqiqatligi) va uning shakl jixatdan to'g'ri qurilishi.

Logika fanining predmeti. Logika — tafakkur shakllari va qonunlarini

o'rganuvchi fan. Mantiq ilmining asosiy masalalari va ularni tadqiq etish yo'nalishlari. Formal mantiqning predmeti va tuzilishi, uning dialektik mantiq va matematik mantiq bilan o'zaro munosabati. Formal mantiqning falsafiy bilimlar tizimida tutgan o'rni: gnoseologiya, zamonaviy epistemologiya, metodologiya, aksiologiya, germenevtika bilan o'zaro munosabati. Boshqa fanlar bilan aloqalari: formal mantiq va lingvistika, formal mantiq va informatika, formal mantiq va psixologiya, formal mantiq va pedagogika va boshqalar. Formal mantiqning hozirgi paytdagi vazifalari.

Mantiq ilmining nazariy va amaliy ahamiyati. Mantiq fanining fikrlash madaniyatini o'stirishdagi, shu jumladan, mustaqil, erkin fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdagi ahamiyati. Mantiq fanining ilmiy ishonch-e'tiqodning shakllanishida tutgan o'rni. Mantiq ilmining fan va texnika taraqqiyotiga, mamlakatni modernizatsiyalash jarayoniga ta'siri. Mantiq ilmining bilish jarayonida tushunish va tushuntirish, ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, milliy mafkurani rivojlantirishdagi ahamiyati.

MANTIQ FANI RIVOJLANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI

Qadimgi dunyoda mantiq ilmining shakllanishi. Sharq va Fapb falsafasida mantiqqa oid fikrlarning rivojlanishi. Sofistika va notikdik san'atiga ilmiy yondashish. Sokrat va Platonning tafakkur tabiati va shakllari haqidagi fikrlari. Aristotel - mantiq ilmining asoschisi.

O'rta asrlarda mantiq ilmi. Yaqin va o'rta Sharqda, Markaziy Osiyoda mantiqqa oid bilimlarning taraqqiy etishi. Al-Kindiy, Abu Abdulloh, al-Xorazmiylarning mantiqiy ta'limotlari. Forobiyning mantiq fani taraqqiyotiga qo'shgan hissasi. Ibn Sinoning mantiq fani rivojida tutgan o'rni. Ibn Rushd yaratgan mantiq ta'limoti. Jurjoniyning mantiqqa oid qarashlari. Yevropa mamlakatlarida nominalizm va realizm tarafdorlari o'rtasidagi umumiylik masalasi bo'yicha bahsning mantiqiy ahamiyati.

Yangi davrda (XVII-XIX asrlarda) mantiq ilmi taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari. F.Bekoning induksiyaning bilishning samarali metodi sifatida asoslashi. R.Dekartning bilishda deduksiya va intuitsiyaning ahamiyati haqidagi fikrlari. Leybnisning matematik mantiqni yaratish g'oyasini ilgari surishi. I.Kantning transsendental mantiqni yaratishi. Gegel – dialektik mantiqning asoschisi. XIX asrda Angliyada induksiya nazariyasining rivojlantirilishi. M.V.Lomonosov, M.M.Karinskiy va boshqa rus mutafakkirlarining mantiqqa oid qarashlari.

XIX asr o'rtalari - XX asr boshlarida mantiqning rivojlanishi. D.Bul - matematik mantiqning sistemali taraqqiy etishiga asos solgan mutafakkir. G.Fregening matematik mantiq fani tarakkiyotiga qo'shgan hissasi. XX - asrning o'rtalari va oxirida mantiq ilmining rivojlanishi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida mantiq masalalarining tadqiq etilishi va mantiqning rivojlanish istiqbollari.

MANTIQ ILMI VA TIL

Til axborot (informatiya) belgilari tizimi sifatida. Tilning funksiyalari. Tabiiy va sun'iy tillar. Tilni mantiqiy tahlil qilish tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganish vositasi sifatida. *Belgi* tushunchasi. Til belgilarining ashyoviy va ma'no jihatdan tavsifi. Tilning semiotik tahlili yo'nalishlari: semantika, sintaksis, pragmatika.

Tilning semantik kategoriyalari. Fikrlarni formallashtirish tushunchasi. Propozitsional funksiyalar hosil qilish. Deskriptiv atamalar: predmetlar nomlari, predikatorlar, gaplar; mantiqiy atamalar: mantiqiy bog'lovchilar, kvantorlar. Mantiqning formallashgan tilining o'ziga xos xususiyatlari. Predikatlar mantiq'i tili.

TAFAKKURNING UNIVERSAL MANTIQUIY SHAKLLARI VA USULLARI. TUSHUNCHA

Tushuncha tafakkur shakli sifatida. Predmetning xossalari, munosabatlari predmet belgilari sifatida. Predmetlarning umumiy va individual, muhim va nomuhim belgilari. Tushuncha - predmetlarning umumiy, muhim belgilarini aks ettiruvchi mantiqiy shakl.

Predmetlar sinfi haqida tushuncha. Sinflarning turlari: katta va kichik sinflar. Sinf unsurlari. Unsurning sinfga mansubligi va bir sinfning ikkinchi sinfga kirishi. Tushuncha predmetlar sinfini aks ettiruvchi mantiqiy shakl sifatida.

Tushunchalarni shakllantiruvchi mantiqiy usullar: tahlil, sintez, taqqoslash, mavhumlash (abstraksiyalash), umumlashtirish va boshqalar. Tushunchalarning tilda ifoda qilinishi. Tushunchalarning bilishdagi ahamiyati.

Tushunchaning mazmuni va hajmi. Tushunchaning mazmuni, unda predmetning muhim belgilarining ifoda qilinishi. Tushunchaning hajmi. Tushunchaning mazmuni va hajmi o'rtasidagi teskari nisbat qonuni.

Tushuncha turlari. Yakka va umumiy tushunchalar. Ayiruvchi va to'plovchi tushunchalar. Mavhum va aniq tushunchalar. Nisbatsiz va nisbatdosh tushunchalar. Ijobiy va salbiy tushunchalar.

Tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar. Taqqoslanadigan va taqqoslanmaydigan tushunchalar. Sig'ishadigan va sig'ishmaydigan tushunchalar. Sig'ishadigan tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar: moslik, qisman moslik va bo'ysunish. Sig'ishmaydigan tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar: birga bo'ysunish, qarama-qarshilik, zidlik.

Sinflar (tushunchalar hajmlari) ustida amallar: qo'shish, ko'paytirish, to'ldirish. Sinflar mantiq'ining asosiy qonunlari.

Tushunchalarni chegaralash va umumlashtirish. Umumlashtirishning mohiyati, uning tushunchalar, kategoriyalarning shakllanishidagi ahamiyati. Chegaralash amali va tushunchada ifoda etilgan bilimni aniqlashtirish.

Tushunchalarni ta'riflash (definitsiya)ning maqsadi va tuzilishi. Nominal va real ta'riflar. Nominal ta'rifning ilmiy terminlarni yaratish, fanning konseptual apparatini rivojlantirishdagi ahamiyati. Aniq real ta'riflar: yaqin jinsi va tur belgisi orqali ta'riflash, genetik ta'rif. Noaniq real ta'riflar: kontekstual ta'rif, induktiv

ta'rif, aksiomatik ta'rif. Ta'riflash qoidalari va ularni buzganda kelib chiqadigan mantiqiy xatolar. Ta'riflashga o'xshash usullar: tasvirlash, tavsiflash, misollar yordamida tushuntirish va boshqalar. Ta'riflashning ilmiy bilish va amaliy muhokama yuritishdagi ahamiyati. Ta'riflashning tushunchalar paydo bo'lishi va taraqqiy etishi, ilmiy terminologiyaning yaratilishi bilan aloqasi.

Tushunchalarni bo'lishning maqsadi va tuzilishi. Bo'lishning turlari: belgining o'zgarishiga bog'liq holda bo'lish, dixotomik bo'lish. Bo'lish qoidalari va bo'lishda uchraydigan mantiqiy xatolar.

*Turkumlash (klassifikatsiya)*ning mohiyati. Sun'iy va tabiiy turkumlash. Bo'lish, turkumlashning fan va amaliyotdagi ahamiyati.

HUKM. SAVOL. NORMA (ME'YORIY QOIDA)

Hukm tafakkur shakli sifatida. Hukmning tarkibi va asosiy xususiyatlari. Hukm va gan. Oddiy va murakkab hukmlar.

Oddiy hukm tarkibi. Oddiy hukmlarning predikat mazmuni, miqdori, sifati bo'yicha turlari. Ajratib ko'rsatuvchi va istisno etuvchi hukmlar. Hukmlar terminlari hajmlarini aniqlash.

Murakkab hukm, uning turlari. Murakkab hukmlarni hosil qiluvchi mantiqiy bog'lamlar.

Biriktiruvchi (kon'yunktiv) hukmlar. Ayiruvchi (diz'yunktiv) hukmlar. Shartli (implikativ) hukmlar. Yetarli va zaruriy shart tushunchalari. Ekvivalent hukmlar. Murakkab hukmlarning chin bo'lish shartlari. Murakkab hukmlarni mulohazalar mantig'i tilida ifodalash: formulalar hosil qilish va jadval tuzish.

Modallik turlari va modallik hukmlari. Mantiqiy va ontologik modalliklar. Aletik modallikning asosiy kategoriyalari: vokelik, zaruriylik, tasodifiylik. Modallik hukmlarining bilishdagi ahamiyati.

Hukmlar o'rtasidagi munosabatlar. Sig'ishadigan va sig'ishmaydigan hukmlar. Sig'ishadigan hukmlar o'rtasidagi munosabatlar: qarama-qarshilik, mantiqiy bo'ysunish, qisman moslik (subkontrarlik). Sig'ishmaydigan hukmlar o'rtasidagi munosabatlar: zidlik (kontradiktorlik), qarama – qarshilik (kontrarlik). "Mantiqiy kvadrat" tushunchasi va sxemasi.

Savol fikrning maxsus shakli sifatida. Mantiqan to'g'ri va noto'g'ri qo'yilgan savollar. Savolni to'g'ri qo'yish shartlari. Aniqlovchi va to'ldiruvchi savollar. Sodda va murakkab savollar. Savolga beriladigan javobning turlari: chin va xato javoblar, bevositava bilvosita javoblar, qisqa va batafsil javoblar, to'lik va to'liksiz javoblar, aniq va noaniq javoblar.

Norma (me'yoriy qoida) hatti-harakat qoidalarini ifoda qiluvchi fikr sifatida. Me'yor va hukm. Me'yorning voqelikka bo'lgan munosabatining mantiqiy ifodalanishi.

XULOSA CHIQRISH

Xulosa chiqarishning umumiy mantiqiy tavsifi. Xulosa chiqarishning tuzilishi: asoslar, xulosa, asoslardan xulosaga mantiqan o'tish (xulosalash). Mantiqan kelib chiqish tushunchasi. Mantiqan zaruriy va ehtimoliy (to'g'riga

o'xshash) xulosa chiqarishlar. Xulosa chiqarish turlari: deduktiv xulosa chiqarish, induktiv xulosa chiqarish, analogiya.

A. *Deduktiv xulosa chiqarish*. Deduktiv xulosa chiqarish tushunchasi. Deduktiv xulosa chiqarishda xulosaning asoslardan mantiqan kelib chiqishining zaruriyligi. Xulosa chiqarish qoidalari tushunchasi. Hukmlarning subyekt — predikatli strukturasi hamda hukmlarning o'zaro mantiqiy bog'lanishlariga asoslangan xulosa chiqarishlar.

Deduktiv xulosa chiqarishning turli xil shakllari. Qat'iy hukmlardan xulosa chiqarish. Hukmlarni o'zgartirish orqali xulosa chiqarish (bevosita xulosa chiqarish): aylantirish, almashtirish, predikatga qarama-qarshi qo'yish. "Mantiqiy kvadrat" buyichaxulosa chiqarish.

Qat'iy sillogizm tarkibi. Sillogizمنىng aksiomasi va umumiy qoidalari. Sillogizm figuralari va moduslari. Figuralarning maxsus qoidalari. Qisqartirilgan sillogizm (entimema). Entimemadan to'la sillogizمنى tiklash. Murakkab sillogizm (polisillogizm) va qisqartirilgan murakkab sillogizmlar (sorit va epixeyrema).

Murakkab hukmlar yordamida sillogistik xulosa chiqarish. Shartli va ayiruvchi xulosachiqarishlar, ularning moduslari. Shartli—ayiruvchi (lemmatik) xulosa chiqarish: konstruktiv za destruktiv dilemmalar.

B. *Induktiv xulosa chiqarish*. Induktiv xulosa chiqarish tushunchasi. Induksiyaning tajriba natijalarini umumlashtirish bilan aloqasi. Induktiv xulosa chiqarish turlari: to'lik va to'liksiz induksiya.

Tuliq induksiyaning xususiyatlari. Matematik induksiya tushunchasi. *Tuliqsiz induksiyaning* tuzilishi, uning turlari: ommabop induksiya, ilmiy induksiya. Induktiv yo'l bilan hosil qilingan umumlashmalarning muammoligi. Mantiqiy

ehtimollik tushunchasi. Induktiv umumlashmalarning asoslanganlik darajalari.

Ommabop induksiyaning mohiyati. Ommabop induksiya xulosasining ehtimollikdarajasini oshirish shartlari.

Ilmiy induksiya va sababiy aloqadorlik. Sababiy aloqadorlikning asosiy xususiyatlari. Sababiy aloqadorlikni aniqlashning induktiv metodlari: o'xshashlik metodi, tavofut metodi, yo'ldosh o'zgarishlar metodi, qoldiqlar metodi.

Statistik umumlashtirish, uning induktiv xarakteri.

Bilishda induktiv xulosa chiqarishning ahamiyati. Bilish jarayonida induksiya vadeduksiyaning o'zaro aloqasi.

V. *Analogiya*. Analogiya bo'yicha xulosa chiqarishning mohiyati. Analogiya asosida xulosa chiqarish turlari: xususiyatlar analogiyasi va munosabatlar analogiyasi. Qat'iy va qat'iy bo'lmagan analogiyalar. Qat'iy bo'lmagan analogiyada xulosa chin bo'lishi ehtimolligini oshirish shartlari. Qat'iy analogiyada xulosaning ishonchliliigi. Bilishda analogiya bo'yicha xulosa chiqarishning ahamiyati. Analogiya - modellashtirishning mantiqiy asosi.

ARGUMENTLASHNING MANTIQUIY ASOSLARI

Argumentlash, uning ishonch-e'tiqodning shakllanishida tutgan o'рни. Ishontirishning mantiqiy omillari. Asosli muxokama yuritish-ilmiy ishonch-e'tiqod shakllanishining mantiqiy negizi.

Isbotlash tushunchasi. Isbotlashning tarkibi: tezis, asoslar (argumentlar), isbotlashusuli. Bevosita va bilvosita isbotlash.

Rad etish tushunchasi. Tanqid va rad etish. Rad etish usullari: tezisni rad etish, asoslarni (argumentlarni) tanqid qilish; rad etish usulining puchligini aniqlash. Ilmiy tanqid qilish oldiga qo'yiladigan mantiqiy talablar.

Isbotlash va rad etish qoidalari. Tezisga va antitezisga oid qoidalar. Tezisga va antitezisga xos mantiqiy xatolar. Asoslar (dalillar) ga oid qoidalar. Asoslarda uchraydigan xatolar: xato asos, asosni oldindan taxmin qilish, asoslarning yetarli emasligi, isbotlashda aylana va boshqalar.

Isbotlash va rad etish usuliga oid qoidalar, ularni buzganda uchraydigan xatolar. Fikrni asoslashda uchraydigan boshqa mantiqiy xatolar: paralogizmlar, sofizmlar. Mantiqiy paradoks va uning ifodalanish shakllari.

Bahs yuritishning mohiyati va shakllari. Polemika va munozara tushunchalari. Munozara bahstalab masalalarni muhokama etish va hal qilish metodi sifatida. Munozara qilish qoidalari. Isbotlash va rad etishning ilmiy bilishdagi ahamiyati.

MUAMMO. FARAZ. NAZARIYA

Muammo va uning bilishdagi ahamiyati. Muammoli vaziyat tushunchasi. Savol va muammo. Ilmiy muamolarning vujudga kelishi va mantiqiy tuzilishi, ularning turlari va hal qilinishi. Jamiyatni demokratik yangilash va modernizatsiya qilish jarayonida paydo bo'ladigan muammolarning mantiqiy tahlili. Ilmiy bilishda muammoni hal qilib bo'lmazlikni aniqlash.

Faraz - bilimlarning mavjud bo'lish va taraqqiy etish shakli. Farazlarning asosli bo'lishining mantiqiy — metodologik shartlari. Faraz turlari: umumiy va xususiy farazlar. Ishchi faraz tushunchasi.

Fanda o'zaro raqobat qiluvchi farazlar. Farazlarni tanlash shartlari. Farazni qurish va uni rivojlantirish bosqichlari. Farazlarni tasdiqlash usullari. Eksperimentning farazlarning ishonchligini ko'rsatishdagi ahamiyati. Farazlarning tasdiqlanish darajasini ehtimoliy baholash. Farazni isbotlash usullari. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida asosli farazlarni yaratish va isbotlashning mantiqiy vositalarini samarali qo'llashning zarurligi.

Nazariya bilimlarning mantiqiy tizimi sifatida. Ilmiy nazariya, uning maqsadi, tuzilishi va funksiyalari. Qurilish metodi bo'yicha ilmiy nazariyalarning turlari. Gipotetik-deduktiv nazariyalarning mohiyati va tuzilishi. Aksiomatik tarzda qurilgan nazariyalar.

Mantiq fanining ilmiy bilimlarni taraqqiy ettirish, tizimga solish va asoslashdagi ahamiyati.

DIALEKTIK LÖGIKA

Dialektika tafakkur taraqqiyotining mantiqiy shakllari va qonunlarini o'rganuvchi metod. Tafakkurning shakllanishi. Mifdan Logosga o'tishning mohiyati. Tafakkurning mazmuni va shakli birligi. «Tafakkur strukturasi» va «tafakkur taraqqiyoti» tushunchalari. Tafakkur taraqqiy etib boruvchi bilish

hodisasi sifatida. Bilish taraqqiyoti davomida tafakkur strukturasi o'zgarib borishi. Tafakkurning mantiqiy shakllarining nisbiy turg'unligi va o'zgaruvchanligi, apriorligi va aposteriorligi.

TAFAKKURNING DIALEKTIK METODINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Qadimgi davr falsafasida dialektikaning haqiqatni bilish metodi sifatida shakllanishi. Aristotel dialektikasi va "Organon"i.

Yangi davrda ilm fanining rivojlanishi. Eksperimental fanlar va ilmiy-nazariy bilimlarning shakllanishi, ularning mantiq fani rivojlanishiga ko'rsatgan ta'siri. Yangi davr falsafasida mumtoz (klassik) mantiqni takomillashtirishga bo'lgan urinishlar. Hegel - dialektik mantiq asoschisi. Dialektik metodning asosiy prinsiplari. Ichki ziddiyatlarni ochish o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatini tushunib yetishning mantiqiy usuli sifatida. Predmetni ob'ektiv tarzda o'rganish-dialektik metodning muhim talabi. Abstraktlikdan konkretlikka qarab borish, tarixiylik va mantiqiylik prinsiplari. Dialektik metod prinsiplarining ilmiy bilish va amaliy faoliyatdagi ahamiyati.

NAZARIY BILISHNING MANTIQUIY SHAKLLARI VA ULARNING O'ZAROALOQASI

Kategoriyalar (nazariy tushunchalar) tafakkur shakllari sifatida. G'oya va uning bilimlar taraqqiyotida tutgan o'rni.

Milliy g'oyaning mantiqiy strukturasi va mazmuni. Faraz nazariy bilimlar mavjudligi va taraqqiyotining mantiqiy shakli sifatida. Nazariyaning tafakkur shaklisifatidagi mohiyati. Nazariy bilishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi. Muammo bilmaslikdan bilishga, tushul bilimlardan ishonchli bilimlarga o'tishning mantiqiy vositasi sifatida. Muammoning shakllanishi. Muammoni qo'yish va bilish vazifasini aniqlash. Nazariy muammo, savol va masalaning o'zaro dialektik aloqadorligi.

ILMIY NAZARIYANING MANTIQUIY STRUKTURASI, SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Ilmiy nazariyaning maqsadi va vazifalari. Ilmiy nazariyaning shakllanishi va strukturasi. Ilmiy nazariyaning boshlang'ich asosi (boshlang'ich tushunchalari), g'oyasi, natijasi. Ilmiy nazariyaning empirik asosi va formalizmi. Ilmiy nazariyani takomillashtirish va rivojlantirish: mavjud tushunchalar mazmunini aniqlashtirish, yangi tushunchalar kiritish, gipoteza va g'oyalarni qayta ko'rib chiqish va hokazo.

DIALEKTIK LOGIKADA ISBOTLASH MUAMMOSI

Formal va dialektik tarzda isbotlash tushunchalari. Nazariy xulosalarni tajriba natijalari bilan solishtirish. K.Poppning sinab ko'rish va xatoga yo'l qo'yish metodining mohiyati. Dialektik isbotlash xulosalarning chinligini doimiy tekshiribturishdan iborat jarayon sifatida. Dialektik isbotlashda tasdiqlash va tushuntirishning tutgan o'rni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston, 2023
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7- fevraldagi “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947- sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni. 2019 yil 8 oktabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Qarori. 2020- yil 6-noyabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fansohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. 2020-yil 6- noyabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo'ljalangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.488.
8. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.48.
9. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.104.
10. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – Б.56.
11. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. - Т.: «Ўзбекистон»НМИУ, 2020.
12. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: O'zbekistan, 2021. – Б. 464
13. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик. Т. 5. Т.: “Ўзбекистон”, 2023.
14. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохатлар йўлини қатъий давом эттирамиз. -Т.: “Ўзбекистон”, 2023.
15. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. <http://president.uz/uz/lists/view/1063>.
16. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – Б. 160.
17. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир 3-том. – Т.: Ўзбекистон 1996. 369-Б.
18. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга,

- хамжиҳатлигимиз ва катъий иродамизга боғлиқ. Т-12. – Т.: Шарқ, 2004. 398-Б.
19. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бӯсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. 326-Б.
20. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. -Т.: Ўзбекистон, 2011. 440-Б.
21. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. 123-Б.

II. Darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, monografiyalar, kitoblar, risolalar, entsiklopediyalar, lug‘atlar

22. Falsafa ensiklopedik lug‘at. Nazarov Q. tahriri ostida. –Т.: Sharq, 2011.
23. G‘arb falsafasi. Nazarov Q. tahriri ostida. – Т.: Sharq, 2005.
24. Jahon falsafasi tarixidan lavhalar. Nazarov Q. tahriri ostida. – Т.: Sharq, 2004.
25. Nazarov Q. Aksiologiya – qadriyatlar falsafasi. –Т.: O‘FMJ, 2004.
26. Nazarov Q.N. Bilish falsafasi. – Т.: Universitet, 2005.
27. Qurbonova L. Inson falsafasi. –Andijon: ADU, 2009
28. Shermuxamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi – Т.: Axborot texnologiyalari, 2008.
29. Shermuxamedova N.A. Borliq va rivojlanish falsafasi. -Toshkent, Noshir, 2013.
30. Shermuxamedova N.A. Gnoseologiya – bilish falsafasi. -Т.:“Noshir”, 2011.
31. Yaxshilikov J.Ya. Falsafa. Darslik. –Samarqand. SamDU nashriyoti, 2025.
32. Абдусаматов А.Э. Диншунослик. Дарслик. Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2018.
33. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: «Янги аср авлоди», 2016.
34. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. –Т.: «Шарқ», 2001.
35. Ал-Бухорий, Абу Абдуллох Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомий Ас-Саҳих: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991.
36. Алиев Б., Ҳакимов Р. Коррупцияга қарши кураш. Монография. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2012.
37. Арасту. Ахлоқи кабир. – Т.: «Янги аср авлоди», 2015.
38. Афлотун. Давлат: насрий дoston. – Т.: «Янги аср авлоди», 2015.
39. Ахмедова М. ва бошқалар. Фалсафа. -Т.: «Ўзбекистон файласуфлари миллийжамяти» нашриёти, 2006.
40. Ёзиева У. Аxborotлар таҳдидидан химоjланишнинг педагогик шартшароитлари. Монография. – Т.: «Akademnashr», 2016.
41. Ислom: энциклопедия. -Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2017.
42. Каримов И., Валиева С., Туленова К. Ижтимоий фалсафа (услубий қўлланма). - Т., 2008.
43. Конфуций. Сухбат ва мулоҳазалар. -Тошкент: «Янги аср авлоди», 2016.

44. Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011.
45. Назаров Қ. Фалсафа асослари. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012
46. Негматова Ш.Ш. Ўзбекистонда соғлом рақобатни ривожлантиришнинг маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатлари: Монография. – Т.: «Фан», 2016.
47. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: «Ўзбекистон», 2013.
48. Румий Жалолiddин. Ичиндаги ичиндадур (фалсафий-маърифий асар).- Тошкент: «Янги аср авлоди», 2018.
49. Туленов Ж. Жамият фалсафаси. Олтинчи бўлим – Т., 2001.
50. Тураев Б.О. “Борлиқ фалсафаси”. – Т.: “Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти”, 2013.
51. Тураев Б.О. “Онтология, гносеология, логика ва фан фалсафаси муаммолари”. Тикланган асарлар. 1-том, “Ўзбекистон миллий кутбхонаси нашриёти”, -Т.: 2015.
52. Тураев Б.Т. Синергетика моҳияти қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Монография. –Тошкент: «Наврўз», 2017.
53. Фалсафа: қомусий луғат. Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров, –Т.: «Шарқ», 2004.
54. Хайриддинов Б. ва бошқалар. Табиий фанларнинг замонавий концепцияси. Ўқув қўлланма. –Тошкент: «Ношир», 2014.
55. Чориев А. Инсон фалсафаси. – Т., 2006.
56. Шарипов М. Мантик. –Т.: ЎЗМУ. 2003.
57. Шермухамедова Н.А. Фалсафа. 2-нашр. – Тошкент: “Идрис Абдурауф Нашр”, 2020.
58. Яхшиликков Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя ва мафкура. Монография – Т.: «Фан», 2015.
59. Яхшиликков Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Дарслик. – Т.: «Чўлпон» НМИУ, 2018.
60. Яхшиликков Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Техника ва инфор­мацион технологиялар фалсафаси. Дарслик. – Самарқанд: СамДУ, 2019.

III. Xorijiy adabiyotlar

61. Барулин В.С. Социальная философия. –Москва. “ФАИР-ПРЕСС”, 1999.
62. Буянов В.С. Сущность глобализации //Глобализация: Учебник – М.: Изд-во РАГС, 2008.
63. Дубровский Д.И., Вержбинский В.В. Категория информации (философский обзор). «Философские науки». – М.: 2006. № 1.
64. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общества, культура. – М.: Изд-во «ВШЭ», 2000.
65. Моль С. Информационное воздействие в современном мире. -М.: Крымский мост, 2004.
66. Окиновская Н.А. Хартия глобального информационного общества - Дипломатический вестник. – М.: 2000. – №8.

67. Свитич Л.П. Социальная информациология. -М.: Алгоритм, 2000.
68. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества. Проблемы и перспективы. -М.: Дашков и.К: 2003.
69. Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. – М.: РАГС, 2001.

IV. Internet saytlari

1. <https://president.uz> - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
2. <https://www.gov.uz> - O'zbekiston Respublikasi Hukumat Portali.
3. <https://strategy.uz> – Taraqqiyot strategiyasi Markazi.
4. <http://ziyonet.uz> – Ta'lim portali Ziyonet.
5. <http://lex.uz> - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
6. <http://uza.uz> – O'zbekiston Milliy axborot agentligi.

**09.00.01 – ONTOLOGIYA, GNOSEOLOGIYA VA MANTIQ
IXTISOSLIGIDAN MALAKAVIY IMTIXON SAVOLLARI**

1. Borliqning asosiy shakllari.
2. Borliq va mavjudlik.
3. Dunyoqarash tushunchasi va uning asosiy shakllari.
4. Dunyoqarashning tarixiy shakllari: mif, din, falsafa, fan.
5. Dunyoqarashning tuzilishi: dunyoni sezish, dunyoni idrok etish, dunyoni tushunish.
6. Diniy dunyoqarash va uning funksiyalari
7. Diniy dunyoqarashning ildizlari
8. Dikartning metodologik shubha va aqlga ishonch xakidagi fikrlari.
9. Mifologiya dunyoqarash sifatida
10. Falsafa fanining predmeti va strukturasi
11. Falsafaning funksiyalari
12. Falsafa va fanning o'zaro aloqadorligi va farqi
13. Dunyoning noklassik manzarasi va tuzilishi.
14. Dunyoning hozirgi ilmiy manzarasi evolyusiyasi.
15. Zaruriyat va tasodif dialektikasi.
16. Zaruriyat va tasodif Sabab va oqibat dialektikasi.
17. Ziddiyatlarning turlari. Asosiy va ikkinchi darajali ziddiyatlar.
18. Ilmiy jamoatchilik ilmiy ratsionalizmning yetakchilari.
19. Intellektual elita va ilm ahli tushunchasi
20. Ilmiy tadqiqot tiplarining tasnifi.
21. Ijtimoiy harakat
22. Ilmiy tadqiqot tiplarining tasnifi.
23. Fundamental tadqiqotlar. Amaliy tadqiqotlar.
24. Ilmiy tadqiqot usullari va vositalari.
25. Ilmiy tadqiqotda erkinlik va ijtimoiy nazorat.
26. Ilmiy tushuntirishning deduktiv-nomologik modeli.
27. Imkoniyatlarning turlari.
28. Innovatsiya tushunchasi va uning tahlili.
29. Inson va noosfera.
30. Inson falsafiy muammo sifatida.
31. Insonning paydo bo'lishi va evolyusiyasi.
32. Intellektual intuitsiya haqidagi ta'limot.
33. Interiorizatsiya va eksteriorizatsiya tushunchasi va ularning mexanizmi.
34. Intuitsiya va ijod.
35. Qarama-qarshiliklar birligi va kurashi qonuni.
36. Kategoriya tushunchasi va ularning turlari.
37. Konvensializm ta'limoti Nyuton mexanikasi qonunlari tildagi kelishuvlar hisoblanishi.
38. Konvensializm fanni talqin qilishning muayyan metodologik konsepsiyasi sifatida.

39. Qonunlarning tasnifi. Voqelik qonunlari. Fan qonunlari.
40. Falsafa qonunlari
41. Fazo va vaqt borliqning fundamental shakllari.
42. Fazo va vaqtning umumiy xossalari: ob'ektivlik, abadiylik, cheksizlik va ichki ziddiyatlilik.
43. Markaziy Osiyoda falsafiy fikrlar rivojlanishidagi ijtimoiy-siyosiy sharoit.
44. Materiya va harakat birligi.
45. Materiya tushunchasi va uning funksiyalari
46. Materiya harakat shakllarining sifat xususiyati va o'zaro aloqasi.
47. Metod, metodologiya va metodika tushunchalari. Metodlarning tasnifi
48. Asosiy metodologik tamoyillar.
49. Miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi qonuni.
50. Mifologiya eng qadimgi madaniyat shakli.
51. Muammoning yuzaga kelishi haqida Max ta'limoti.
52. Mumtoz fanning paydo bo'lishi va rivojlanishi
53. Novatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari.
54. Novatsiya yangi ilmiy g'oyadagi «eskilik» elementi.
55. Noosfera – insoniyat geologik kuch sifatida.
56. Dialektikaning tarixiy shakllari
57. Obyektlarning barqarorligi va beqarorligi dialektikasi.
58. Olamning namoyon bulish shakllari.
59. Olamning paydo bo'lishi va evolyusiyasi. Yer tarixi.
60. Olimning mehnati va konsensus, ya'ni murosaga kelish muammosi.
61. Olimning tadqiqot obyektini yaxlit va to'laonli ekanligiga ishonchi.
62. Ongning strukturasi va funksiyalari.
63. Ontologiya. Borliq va sof borliq g'oyasining tahlili.
64. Paradigma va uning strukturasi.
65. Postnklassik metodologiyada bifurkatsiya, fluktuatsiya, tartibsizlik, dissipatsiya, g'alati attraktorlar, chiziqsizlik singari tushunchalar.
66. Postnklassik fanning shakllanishi.
67. Relyativistik kosmologiyada olamning cheksizligi muammosi.
68. Sabab va oqibat o'rtasidagi dialektik o'zaro aloqa.
69. Hissiy bilishning o'ziga xos xususiyatlari
70. Sinergetika, bifurkatsiya, fluktatsiya, kaos, dissipatsiya, nochizqlik tushunchalarining tahlili
71. Sifat, miqdor, me'yor, xossa, sakrash kategoriyalarining tasnifi.
72. Substansiya va substrat tushunchasi.
73. Substansiya o'z qarashlarining tasnifi.
74. Tabiat tushunchasining keng, tor va maxsus ma'nolari.
75. Tafakkur uning mohiyati va shakllari
76. Til bilishning neytral vositasi sifatida.
77. Tirik tabiat yoki hayotning paydo bo'lishi.
78. Tushunish va tushuntirishning mutanosibligi.
79. Tushunish va uning bilish bilan o'zaro munosabati.

80. Tushunishda simvolnin o'rni.
81. F.Bekon va T.Gobssning falsafiy qarashlari.
82. R.Dekart va B.Spinoza ta'limoti. G.Leybnis monadalar haqida.
83. Falsafa va fanning mutanosibligi va farqi.
84. Fan tarixiga oid qarashlar tasnifi: Prezentizm va antikvarizm, eksternalizm va internalizm, ssientizm va antissientizm.
85. Falsafa kategoriyalarining tasnifi.
86. Falsafa qonunlarining asosiy shakllari.
87. Falsafa madaniyatlar tizimida. (fan, san'at, madaniyat, din)
88. Falsafa paydo bo'lishining mifologen, gnoseologen, gnoseomifologik konsepsiyalari.
89. Fan bilishning maxsus shakli. Fan taraqqiyotning asosiy bosqichlari
90. Fan falsafasining predmeti
91. Fan tarixi taraqqiyotining asosiy modellari.
92. Fanlarning diffirensiatsiya va integratsiyasi.
93. Fanning ijtimoiy madaniy mo'ljallari.
94. Fundamental tadqiqotlarning asosiy turlari.
95. Harakat va harakatsizlikning o'zaro nisbati.
96. Harakat tushunchasi.
97. Hissiy darajadagi bilim va uning shakllari: sezgi va idrok, xotira, xayol va tasavvur.
98. Hodisaning atributlari: narsa va jarayon.
99. Hozirgi zamon olimining portreti.
100. Hozirgi zamon metodologiyasi: kumatoid, keys stadis, abduksiya.
101. Yangi O'zbekistonda milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari tamoyilining ilmiy asoslari.
102. Eksperimental tadqiqotning asosiy afzalliklari.
103. Teoretik tadqiqot va amaliy tadqiqot o'rtasidagi farq.
104. Ilmiy tushuntirish qanday falsafiy asoslarga tayanadi.
105. Tushunish va bilim olish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik.

**SAMARQAND DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTINING TAYANCH
DOKTORANTURA IXTISOSLIKLARIGA KIRISH SINOVLARI UCHUN
MAXSUS FANLARDAN DA'VOGARLARNING BILIMLARINI
BAHOLASH MEZONI**

Sinov topshirish shakli	Yozma
Ajratilgan vaqt	120 daqiqa
Savollar soni	5
Har bir savol uchun belgilangan ball	20
Maksimal ball	100

Milliy g'oya va falsafa kafedrasi mudiri:

J.Ya.Yaxshilikov

Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani:

A.R.Jo'raqulov

